

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Державний методичний центр навчальних закладів
культури і мистецтв

МИСТЕЦТВО БАТИКА

Методичні рекомендації для художньої школи
(художнього відділення початкового спеціалізованого
мистецького навчального закладу)

Київ – 2005

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Державний методичний центр навчальних закладів
культури і мистецтв

МИСТЕЦТВО БАТИКА

Методичні рекомендації для художньої школи
(художнього відділення початкового
спеціалізованого мистецького
навчального закладу)

2005

МИСТЕЦТВО БАТИКА

Методичні рекомендації для художньої школи (художнього
відділення початкового спеціалізованого мистецького
навчального закладу), – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 16 с.

Укладачі:	К. Т. Чуприна – викладач дитячої школи мистецтв № 3 м. Краматорська Донецької області А. В. Яшина – викладач дитячої школи мистецтв № 3 м. Краматорська Донецької області
Рецензенти:	Т. О. Коломіщак – викладач дитячої школи мистецтв м. Славутича Київської області Н. Є. Пензіна – викладач Донецького художнього учи- лища, член Національної спілки художників України
Відповідальна за випуск	Н. І. Смольська
Редактор	Ю. Д. Виноградова

Підписано до друку 02.12.05 р. Гарнітура Times
Формат 60×84_{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 1. Наклад 100 прим.

Видавництво «Нова Книга» м. Вінниця, вул. Стеценка, 46/85
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції ДК №103 від 30.06.2000 р.
Тел. (0432)52-34-80, 52-34-82 Факс 52-34-81
E-mail: newbook1@vinnitsa.com
www.novaknyha.com.ua

© Державний методичний центр
навчальних закладів культури
і мистецтв України, 2005

Вступ

Викладання навчальних предметів в художній школі на сучасному етапі зазнає деяких змін внаслідок багатьох перетворень, що відбуваються в суспільному житті. Демографічна ситуація в Україні, загальне зниження культурного рівня населення вимагає нових підходів до викладання образотворчого мистецтва.

Одним із різновидів образотворчого мистецтва, якого можуть навчатися діти на уроках композиції, є найдавніша техніка розпису тканин – батик. Ця техніка відрізняється оригінальністю виконання та незвичайності прийомів.

Матеріал, запропонований у даній роботі, допоможе посилити інтерес учнів до образотворчого мистецтва, прищепити любов до виконуваних композицій, оволодіти культурою малювання, опанувати нові прийоми й техніки, а також розвинути творче мислення та фантазію у дітей.

У методичних рекомендаціях докладно розглянуті всі етапи роботи кожної з технік розпису тканини, а також засоби досягнення додаткових ефектів, що сприяють збагачення малюнка. Не розглядаються технічні прийоми, використання яких неможливе на заняттях в аудиторних умовах, з причин технологічних особливостей.

Мета роботи – допомогти викладачам образотворчого мистецтва створити на уроках композиції творчу атмосферу, збагатити практичні навички учнів, сприяти духовному розвитку підростаючого покоління, а також зацікавити різноманітністю технічних прийомів, захопити пошуками нових засобів роботи з використанням різноманітних художніх матеріалів, прилучити юних митців до художньої спадщини минулого і сучасного мистецтва розпису тканин.

Виникнення техніки батик

Мистецтво розпису тканин відоме з давніх часів. Спочатку з'явився один із засобів ручного розпису тканини – гарячий батик. Історичні рамки походження цієї техніки розпису тканин точно визначити складно. Згодом допускається, що початок їй було покладено у Східній Азії, де вже з VI століття н.е. займалися подібним ремеслом. Історично підтвердженою датою виникнення техніки батик вважається XVII століття. Вважають, що азіатські народи (туркмени, індійці, китайці), які в різний час переселялися до індонезійських островів, привезли з собою і секрети художнього розпису. Але так чи інакше, батьківщиною гарячого батика вважається Індонезія. Абсолютно точно встановлено, що найвищого розквіту художньої досконалості і технічної витонченості ця техніка досягла саме на острові Ява. Художні школи техніки батик існують і посьогодні на островах Ява та Цейлоні.

Слово “батик” яванського походження і в перекладі означає “малювання гарячим воском”, з чого можна точно визначити, в який спосіб виконується техніка – візерунки наносять розтопленим воском, з наступним забарвленням тих ділянок полотна, що залишалися не закриті шаром воску.

В другій половині XIX століття голландці, що захопили Яву і перетворили її на колонію, привезли батик в Європу. Багато митців захоплювались цим видом художнього розпису. У 1890 році на Паризькій Міжнародній виставці вперше були представлені роботи, виконані в цій техніці. Саме в першій чверті XX століття цей “новий” екзотичний засіб оформлення тканини вручну проникнув до європейських країн.

Пізніше, з винаходом клейкого матеріалу, названого *резервом*, отримала розвиток принципово нова техніка розпису – холодний батик.

Однією з найдавніших технік художнього оформлення тканин є техніка вільного розпису. Її виконання припускає нанесення малюнка на тканину без розчину фарбами, чим дещо нагадує акварельний живопис по сирому паперу. Ця техніка була винайдена у Китаї і спочатку застосовувалася для забарвлення тканин з візерунком із переплетених кольорових ниток. Таким були китайські тканини “кесе”, на яких ткацький ві-

зерунок доповнювали розписи пензлем. У Китаї та Японії вільний розпис застосовували як для розпису традиційного одягу народів цих країн, так і в оформленні інтер'єрів – розпису ширм і картин, які були наповнені поетичними асоціаціями. Майстри користувалися тушшю. Часто за допомогою лише одного кольору вони створювали дивовижної краси пейзажі.

Техніка гарячого батика

Особливості сучасної техніки гарячого батика – не тільки в її меншій трудомісткості у порівнянні з класичною технікою розпису, але й в дотриманні умов суворой послідовності в роботі. Виконати ескіз композиції на папері, натягнути тканину на підрамник, перевести малюнок на тканину. Якщо елементи композиції повинні бути обведені чорним контуром, малюють обидві межі цієї лінії. Згодом, коли на тканину наноситься самий темний колір, барвник заповнює площину між раніше нанесеними воском лініями і перетворюється в контур. Гарячим воском можна не тільки відділити колір від кольору, але й залишати незафарбованими великі плями, бо на застиглий віск фарба не потрапляє. Оптимальним матеріалом, що використовується в якості розтопленого воску, є біла господарська свічка.

Матеріали та інструменти

Для роботи в техніці гарячого батика необхідні гладкі тканини з натуральних волокон. Це, передусім, шовкові тканини (крепдешин, шифон) і бавовняні тканини (батист). Щоб бути впевненим у тому, що перед нами натуральна тканина, роблять пробу вогнем. Підпалюють декілька ниток. Утворення вузликів з неприємним запахом білка є доказом того, що перед нами добре оброблений натуральний матеріал. Нову тканину слід випрати, прокип'ятити і добре прополоскати, щоб видалити залишки речовини (так званий “апрег”), яким обробляють нитки перед ткацтвом. Для гарячого батика також необхідні біла господарська свічка, анілінові барвники, електрична плитка або спиртівка, рама для натягування тканини, канцелярські кнопки, пензлі зі щетини для нанесення воску, а також білячі та колонкові пензлі великих та середніх розмірів для нанесення фарби, старі газети і праска.

Етапи виконання роботи

1-й етап: перевести малюнок на тканину.

2-й етап: ті місця в малюнка, які необхідно залишити незафарбованими, покрити гарячим розтопленим воском.

3-й етап: після застигання воску розписати тканину згідно з малюнком.

4-й етап: висушити тканину, після цього на пофарбовані ділянки тканини нанести ще один шар воску (за ескізом).

5-й етап: на ділянки, що не закриті воском, нанести чорну фарбу, яка доповнить малюнок контуром і підкреслить контрастність відтінків.

6-й етап: усунути віск за допомогою праски і газет. Для цього слід покласти два шари газет, помістивши між ними висушений батик. Газети прасують, постійно змінюючи їх, доки на папері не зникнуть сліди воску.

Після зняття воску тканина набуває первісних пластичних властивостей.

Створення сітки тріщин у техніці кракле

Сучасні майстри розпису тканини часто використовують техніку *кракле* – спеціально створена сітка тріщин. Для цього тканину покривають по всій поверхні рівномірним шаром воску, після чого мнуть по всій площині або тільки в окремих місцях, потім розправляють і покривають барвником. Інколи сітку тріщин створюють на непофарбованій тканині, використовуючи її потім для пошиття одягу, прикрашання інтер'єру, або як підготовчу роботу для наступного розпису тканини іншими засобами.

Розмір і малюнок тріщин залежать від способу покриття восковою масою і міри змицання.

Етапи виконання роботи

1-й етап: покрити всю поверхню тканини гарячим розтопленим воском.

2-й етап: коли віск застигне, тканину зняти з підрамника і пом'яти руками, створюючи на восковій поверхні різноманітні тріщини.

3-й етап: тканину знову розтягнути на підрамнику, знежирити поверхню спиртом або оцтом, а далі будь-яким темним кольором анілінового барвника залити тріщини, що утворилися на поверхні.

4-й етап: гарячою праскою зняти віск через папір. На поверхні тканини залишається вигадлива фактура – малюнок у виді сітки тріщин.

Техніка холодного батика

Однією з найбільш доступних в умовах навчального закладу технік ручного розпису тканин є техніка холодного батика.

Виконуючи художній розпис тканини у такий спосіб, лінії та крапки малюнка наносять не гарячим воском, а спеціально підготовленою сумішшю – *резервом*, що обмежує розтікання фарби на полотні. Площину малюнка, обкреслену контуром, розписують фарбами.

У такій техніці можуть бути виготовлені декоративні панно, вітальна листівка, абажур, ширма, тобто такі вироби, що не потребують попереднього запарювання і не бояться впливу вологи.

Матеріали та інструменти

Для роботи використовується дерев'яний підрамник, на який натягують шовкову, бавовняну або вовняну тканину. На початку роботи тканину слід підготувати для розпису вищеописаним способом. Після цього вологу шовкову тканину необхідно натягнути на підрамник. Висихаючи, тканина збігається, завдяки чому досягається потрібний натяг. Закріплення шовку на підрамнику за допомогою канцелярських ґудзиків або спеціальних загнутих голок, набитих у підрамник, слід почати з середин протилежних сторін – хрест-навхрест, після цього продовжити через кожні 5–10 см. Закінчити закріплення тканини по кутках, щоб не було зморшок. Також для розпису тканини холодним способом потрібен набір скляних трубочок різного діаметра. Такі трубочки називаються *рейсфедерами*. По цупкій тканині задається контур трубочкою більшого діаметра, а по прозорих, легких тканинах – меншого діаметра. Бажано, щоб трубочка була зроблена з тонкого скла, оскільки товщина лінії залежить як від величини отвору, так і від зо-

внішнього діаметра. Найзручніша в роботі трубочка з кутом вигину “носіка” 135°, тонким кінчиком і резервуаром для запасу розчину. Резервуючий розчин готується наступним чином: дрібно наколотий парафін заливають гумовим клеєм. Суміш обережно розтоплюють на водяній бані при температурі 90°–95° до одержання однорідної маси. Потім у суміш обережно виливають очищений бензин і добре розмішують. Охолоджений резерв слід перевірити на в’язкість на окремій ділянці тканини. Якщо суміш дуже густа і не тече, її треба розвести бензином, а якщо вона дуже швидко вигікає з трубочки, то її знов ставлять на парову баню і додають парафіну та гумового клею. Не можна готувати резервуючий розчин безпосередньо на відкритому вогні.

Якщо є необхідність, резервуючий розчин підфарбовують олійною фарбою, попередньо знежиреною на папері, або типографською фарбою. Іноді до резерву додають алюмінієву чи бронзову пудру, що створює додаткові ефекти.

Резервуючий розчин:

Парафін – 100 г

Каніфоль – 4 г

Гумовий клей – 400–500 г

Бензин – 400–500 г

Для роботи в техніці холодного батика необхідні пензлі зі щети-ни, білячі та колонкові, маленьких і середніх розмірів, ватяні тампони. Тампони також потрібні різного розміру. Для них спочатку виробляють дерев’яні палички в формі лопаток. Потім їх щільно обгортають ватою і обв’язують білою ниткою. Тампон повинен бути середньої щільності і для кожного кольору окремий. Безпосередньо для розпису тканини необхідні анілінові барвники. Вони дають яскраві, соковиті кольори і мають гарну фарбувальну здатність.

Етапи виконання роботи

1-й етап: перевести малюнок на тканину наступним чином: до зворотної сторони тканини, що вже розтягнута на підрамнику, кріпиться ескіз, виконаний на папері. Якщо згідно з задумом припускається робота прозорим резервом, то контур наноситься на тканину безпосередньо

резервом. А якщо робота має бути кольоровою, тоді контур на тканині спочатку слід намалювати простим олівцем.

2-й етап: резервом нанести на тканину контур малюнка. Попередньо резерв слід перевірити на окремому клаптику тканини. Необхідно провести декілька ліній з різною швидкістю, ледве торкаючись поверхні тканини кінцем трубочки. Вести трубочку по тканині слід рівномірно, на початку роботи швидко її опустити, щоб не утворилася крапля. Або ж почати вести лінію на листі паперу, а після цього плавно переходити на тканину. Під час роботи треба тримати під рукою серветку або шматочок м’якої тканини, щоб негайно витерти будь-яку випадкову краплю. Неправильно нанесений прозорий резерв легко видаляється простим ватяним тампоном, змоченим водою. Працюючи з контурним розчином, необхідно обмежити ділянки кольорів, не допускаючи, таким чином, небажаного розтікання фарби. Перевірити це можна, подивившись через шовк на світло або підсвітивши тканину знизу лампою. Якщо шар резерву не просочив повністю тканину, а залишився лише на лицевій стороні, слід на початку заливки кольорових плям обережно проробити з вивороту пропущені місця.

Після закінчення роботи трубочку промивають у бензині та обережно чистять за допомогою тонкого дроту і вати, потім її знову промивають в бензині. Зберігають у вертикальному положенні кінчиком догори.

3-й етап: після нанесення контуру згідно з малюнком резерву дають час підсохнути (не більше 24 годин). Потім можна приступати до розпису тканини фарбами.

4-й етап: безпосередньо робота кольором. Перед початком фарбування слід зробити пробу кольору на окремому шматочку тканини. Треба пам’ятати, що після висихання фарба значно світлішає. Розписуючи невеликі деталі, фарбу наносять пензлем від середини до контурів. Ділянки більшої площини фарбують ватяним тампоном або пензлем великого розміру. Не слід наносити фарбу впритул до контурів, треба дати їй можливість вільно розтікатись. Якщо ефект розводів небажаний, необхідно працювати швидко, бо фарби висихають за короткий час. Для одержання напівтонів і плавного переходу одного кольору в інший фарби можна змішати або накласти один колір на інший. Якщо окрема ділянка малюнка повинна бути зафарбована кількома кольорами з плавним переходом од-

ного в другий, то слід починати зі світлішого кольору: Насиченість тону збільшується або зменшується за допомогою мокрої пензля, палички з ватяним тампоном або просто тампона. Фарбу або наносять двічі, або видаляють її лишки. Змішувати фарби необхідно на палітрі.

5-й етап: готовий розпис необхідно залишити висихати на підрамнику.

6-й етап: в готовій роботі можна підкреслити деякі ділянки більш темним кольором, або ж поверху готового розпису нанести кольоровим резервом додатковий малюнок для підсилення декоративного ефекту.

Техніка вітражу

1-й етап: нанести чорний або білий, золотий або срібний контур на білу тканину згідно з малюнком.

2-й етап: після висихання резерву, залити окремі ділянки малюнка фарбами різних кольорів. Контур буде відокремлювати колір від кольору, не даючи змішуватися фарбам.

Техніка вільного розпису

Дуже цікавою і своєрідною технікою є вільний розпис по тканині. Робота у техніці вільного розпису істотно відрізняється від техніки гарячого і холодного батика. Вона подібна до акварельного живопису з тією різницею, що виконується не на папері, а на тканині, натягнутій на підрамнику. Техніка вільного розпису добре поєднується з іншими техніками, збагачуючи їх, що повною мірою дозволяє юним митцям виявити свою фантазію та індивідуальність.

Матеріали та інструменти

Натягнута на підрамник тканина. Анілінові барвники. Пензлі: білячі, колонкові, щетинні, широкий флейц.

Етапи виконання роботи

1-й етап: на вологу поверхню тканини широким флейцем нанести фарби (відповідно до малюнка) з плавними переходами кольору від світлого до темного, від тепшого до холодного.

2-й етап: на ще вологу тканину нанести зображення темним кольором широкими мазками. Якщо в процесі роботи тканина швидко сохне, слід змочувати її стільки разів, скільки необхідно для завершення задуми, фарба від цього не розтечеться. Однак замочувати необхідно все полотно, не залишаючи сухих місць, тому що можуть виникнути ореоли, в які затече фарба.

3-й етап: тканину необхідно просушити. Для скорочення часу висихання можна скористатися феном.

4-й етап: проробити деталі малюнка по сухій тканині дрібними мазками.

Техніка розпису по ґрунтованій тканині

Дана техніка є розписом по тканині, яку частково або повністю просочили 20 %-ним розчином кухонної солі, що перешкоджає сильному розтіканню анілінових барвників по полотну і дозволяє наносити на тканину пензлями або тампонами мазки будь-якої форми.

Матеріали та інструменти

Натягнута на підрамник тканина. Анілінові барвники. Пензлі: щетина, білка, широкий флейц, соломинка для коктейлю, сіль кухонна.

Етапи виконання роботи

1-й етап: в залежності від малюнка окремі ділянки або всю площину натягнутої на підрамник тканини покрити розчином солі.

2-й етап: тканину просушити.

3-й етап: для розпису взяти пензлі й тампони, різні за розміром і формами, та нанести фарби. В залежності від кількості набраної на пензель фарби мазки і лінії виходять дуже різноманітні: напівсухі, соковиті, бліді, м'які, різкі.

4-й етап: додаткові ефекти створюють краплі фарби, на які подули через соломинку для коктейлю. Ці краплі можна перетворити у вигадливі обриси дерев, куців та ін.

Існує ще один засіб запобігти розтіканню фарби – просочення тканини розчином желатину. В одному літрі гарячої води розчиняють

2–3 г желатину. В цьому розчині вимочують тканину, потім її висушують, розтягнувши на підрамнику. Після цього її можна розписувати.

Техніка монотинії по тканині

1-й етап: за допомогою пензля нанести фарбу на суху поверхню тканини вільними мазками.

2-й етап: коли тканина трохи підсохне, зняти її з підрамника та закласти на ній декілька великих і малих складок у різних напрямках, потім придавити розігрітою праскою; так повторити декілька разів до появи потрібного ефекту.

3-й етап: отриманий малюнок можна збагатити додатковим ефектом — нанести тушшю відтиск будь-якої фактури, наприклад, листа дерева.

Техніка розпису з використанням кристалів солі

1-й етап: на вологу тканину нанести зображення аніліновими барвниками в техніці вільного розпису.

2-й етап: на ще вологу тканину насипати сіль там, де кольорову пляму необхідно збагатити цікавою фактурою. Після висихання утворюються дивовижні ефекти, оскільки кристали солі частково притягують вологу, а разом з нею і фарбу. Таким чином в зоні хімічної реакції солі відбувається згущення тону.

Техніка травлення з використанням сечовини

1-й етап: на вологу тканину нанести малюнок.

2-й етап: розкласти на тканині гранули сечовини (добриво для городу). Ця речовина теж створює додаткові ефекти, підкреслює різність малюнка особливими розводами, що утворюються в результаті хімічної реакції. На відміну від солі, сечовина видає колір фарби, на ділянках її контакту з вологою тканиною залишаються білі пухнаті плями. Залежно від ступеня вологості тканини, пляма буде мати або відносно чіткий контур і невеликий розмір, або розпливчасті краї і більшу площу.

3-й етап: лишки сечовини, по досягненні задуманого ефекту, зняти ватою, щоб зупинити хімічну реакцію.

Техніка розпису в декілька шарів

1-й етап: вільно розписати тканину яскравими світлими кольорами.

2-й етап: нанести резервом малюнок на вологу тканину.

3-й етап: для ускладнення колориту промальовувати окремі місця темними або контрастними відносно фону кольорами.

4-й етап: нанести новий контур чорного, золотого або срібного кольору для збагачення деталей малюнка.

У сучасному мистецтві, незважаючи на розвиток промислового та індустріального виробництва, поширилось прагнення до вивчення декоративно-прикладних видів мистецтва, створення унікальних, виконаних вручну, текстильних виробів. Сучасний ручний розпис поєднує у собі багато досягнень традиційних напрямків образотворчого мистецтва з новітніми технологіями. Сьогодні батик – техніка, яка використовується і для створення монументальних творів, що можуть бути композиційним центром інтер'єрів, і камерних речей, в тому числі декоративних панно, вітальних листівок, елементів тематичних композицій прикладного характеру.

Матеріал, поданий у методичних рекомендаціях, підсумовує надбання художнього розпису тканини у минулих століттях, базується на новітніх сучасних технічних прийомах, а також враховує педагогічний досвід авторів цієї роботи.

Застосування описаних вище технік розпису тканини виходить за рамки завдань, запропонованих програмою з предмета “Композиція”, який вивчається в художній школі (художньому відділенні початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу). Однак оволодіння ними допоможе збагатити уроки композиції новими завданнями і посилити інтерес дітей до творчо виконаної роботи. Від різноманітності запропонованого на уроках матеріалу, від того, наскільки він буде захоплюючий, залежить результат спільної творчості учня і викладача. Нові техніки і прийоми поживляють роботу учнів, викликають творчу активність, стимулюють дитину виражати свої емоції та фантазії в самостійній роботі.

У методичних рекомендаціях докладно розглянуті технологічні прийоми розпису тканини – як давні, так і сучасні, найбільш доступні в умовах навчального закладу. Мета цієї роботи – допомогти викладачам підтримати інтерес учнів до декоративно-прикладного мистецтва, створити широкий простір для розвитку творчих ініціатив школярів.

1. Від ремесла до творчості. Зб. – К.: Час, 1990.
2. *Блиничева И. Б., Смирнова О. К.* Батик, домашнее крашение. – М.: Легпромбытиздат, 1990.
3. *Демичев П., Калинин Е.* Батик. // Юный художник. № 1, 1993.
4. Искусство батика. – М.: Внешсигма, 2001.
5. *Синеглазова М. А.* Распишем ткань сами. – М.: Профиздат, 2000.
6. *Чукина Н.* Путешествие в страну батика. // Юный художник. № 8, 1984.